

A névelő szerepe a birtokos szerkezetekben

Viszket Anita, PTE BTK

Újdonságok a szemantikai és pragmatikai
kutatásokban

2018. április 27., SZTE BTK

A tavalyi folytatása...

Névelőhasználat tulajdonneves szerkezetekben

Viszket Anita (PTE)

A vizsgálatom kiindulópontja az az elterjedt állítás, hogy az egyes számú, jelző nélküli személynevek előtti névelőhasználat nem része az írott (köz)nyelvnek, hanem nyelvjárási, szleng és/vagy beszélt nyelvi jelenség, többek szerint speciális stílusértékkel. (csak illusztrációként: Nemesi 1997, Tompa 1961).

Gyermekkönyvek olvasásakor azonban több olyan írott szöveget találunk, ahol rendszerszerűen felbukkannak az említett jegyekkel rendelkező személynevek előtt a névelők.

A vizsgált korpusz adatait leszűrve a birtokos szerkezetekre, az adatok arra utalnak, hogy az alany-tárgy aszimmetria (Marantz 1984) ennél a jelenségnél is tetten érhető, ahogy az több más esetben is jellemző a magyar nyelvre, lásd a névelőtlen főnevek használatának szabályait és más jelenségeket az Alberti-Laczkó szerk. (megj. előtt) átfogó leíró nyelvtani kötetből. A rendszeres kivételek azonban arra mutatnak, hogy a birtokos személynevek névelőzésénél önmagában nem elegendő ez a magyarázat.

Az adatok alapján felmerül az elidegeníthetőség fogalmára (Haspelmath 2008) visszavezethető megkülönböztetés is, ami más esetekben is fontos szerepet játszik a birtokos szerkezet elemzésében (Alberti-Farkas 2015), de a példák ezt sem támasztják alá elég meggyőzően.

A főnévi szintagma elemzésénél a tágabb kontextust (vagyis ko-textust, Cruse 2006) figyelembe véve a vizsgált főnévi csoportokat az Ariel (2001)-ben (is) ismertetett elérhetőségi elmélet (Accessibility Theory) alapján csoportosítom. A korpusz egy jól körülhatárolható adatcsoportjában az elérhetőségi fokozatok alapján lehet magyarázni a névelő megjelenését. Ez a megközelítés ráadásul elméleti keretbe ágyazott igazolását is nyújtja a korábban sejtésként megfogalmazott sajátos stílusárnyalat megjelenésének.

A névelő a birtokos szerkezetekben

- ☞ A birtokos szerkezetben többnyire szabályozott a névelő megjelenése: nominatívuszi birtokos esetén a birtokos előtt (1a), datívuszi birtokos esetén a birtokos és a birtok között hangzik el a birtok névelője (1b):
- ☞ (1a) *Tetszett nekik *(a) kislány *(a) produkciója.*
- ☞ (1b) *Tetszett nekik a kislánynak *(a) produkciója.*

Ki é a megjelenő névelő?

- ☞ Kartográfiai érvek mellett, hogy a példákban a *(a)-gal jelölt névelő a birtoké, vagy legalábbis a birtokos szerkezeté együtt, de semmi esetre sem a birtokosé: Szabolcsi–Laczkó 1992-től Farkas–Karácsonyi 2017-ig.
- ☞ (1a) *Tetszett nekik *(a) kislány (*a) produkciója.*
- ☞ (1b) *Tetszett nekik a kislánynak *(a) produkciója.*

Vizsgálandó esetek

- ☞ Vannak olyan esetek, amikor a névelő nem kötelező: bizonyos datívuszi birtokosok esetén (2a), ha a birtokos el nem hangzó névmás (2b), vagy ha a birtokos tulajdonnév (ez utóbbi csak egyes nyelvváltozatokban vizsgálható, 2c).
- ☞ (2a) *A király ismerte a gyöngyöknek (a) valódi értékét.*
- ☞ (2b) *Óvatosan előhúzta (a) pisztolyát a kimentett zsákból.*
- ☞ (2c) *Ott állt (a) Mari néni erkélyén.*

Kitérő: a tavalyi konferencián

- ☞ Egy évvel ezelőtt a (2c) típusú mondatokról beszéltem. Ezek az első lépések voltak ebben a témakörben.
- ☞ Azóta Kleiber Judittal és Dóla Mónikával vizsgáltuk a (2b) típusú mondatokat. Az összecsengő eredmények készítettek arra, hogy általánosítani próbáljuk az észrevételeket.
- ☞ (2a) *A király ismerte a gyöngyöknek (a) valódi értékét.*
- ☞ (2b) *Óvatosan előhúzta (a) pisztolyát a kimentett zsákból.*
- ☞ (2c) *Ott állt (a) Mari néni erkélyén.*

A vizsgálatból kizárt esetek

- ☞ lexikalizált szerkezetek, pl. (3a)
- ☞ határozatlan főnévi csoportok, pl. (3b)
- ☞ egzisztenciális vagy birtoklásmondatok, pl. (3c)
- ☞ (3a) (**Az*) *ijedtében észre sem vette.* [Az Az névelő funkcióban *-os, mutatónévmásként természetesen grammatikus lenne.]
- ☞ (3b) *Láttam egy barátodat.*
- ☞ (3c) *Már van (*a) helye egy gyermekotthonban.*

Melyik az alapeset?

- ☞ Mondatmegítélési tesztekől kiderül: a (2a) és (2b) esetében egyértelműen a névelős változatokat fogadják el többen. (2c) esetében az írott nyelvben (amiről a tesztek szólnak) a névelőtlen változat az elfogadottabb.
- ☞ Mind a névelős, mind a névelőtlen változat határozott.
- ☞ Mindezek miatt a névelőtlen változatot a névelős redukált alakjának tekintjük.
- ☞ (2a) *A király ismerte a gyöngyöknek (a) valódi értékét.*
- ☞ (2b) *Óvatosan előhúzta (a) pisztolyát a kimentett zsákból.*
- ☞ (2c) *Ott állt (a) Mari néni erkélyén.*

Kutatási előzmények

- ❧ Két különböző kutatás:
 - ❧ Virovec 2017: kompetencialapú diszkrét pontos tesztelési módszer, ahol kontextusmentes mondatokban kell a tesztalanyoknak megítélniük egy-egy névelős vagy névelőtlen pro-drop birtokos szerkezetet (pl. Likert-skálán jelölve a grammatikalitási ítéletet)
 - ❧ Dóla-Viszket-Kleiber 2017: korpusz-vezérelt vizsgálat, ahol egy regény különböző fordításainak névelős és névelőtlen birtokos szerkezeteit 25 különböző szempontból annotálva jutottunk eredményre. Ugyanezt a szempontrendszer alkalmaztam és alkalmazzuk más szövegeken, más releváns birtokos szerkezeteknél.
- ❧ Két különböző módszer, és sokszor különböző eredmények.

A szempontrendszer összeállítása

☞ Szakirodalmi előzmények alapján:

- ☞ A leíró nyelvtanok példáiból. Ezek időnként preskriptív szemléletű és szépirodalmi példákkal illusztrált nyelvtanok Vagy magyar mint idegen nyelv segédkönyvek. Illetve a névelő megjelenéséről szóló elméleti igényű munkákból. (pl. Alberti-Balogh (2004), Bárczi-Országh 1959–1962, ÉrtSz., É. Kiss (1998), Hegedűs (2004), I. Gallasy (1980), Imre (1961), Keszler (2000), Molnár (2001), Nemesi (1997), Ruzsicky (1974), Szabolcsi (1994), Szili (2006), Törkenczy (2002))
- ☞ A tavalyi előadásomban lehetőségként felvetett elérhetőségi elméletek alapján (pl. Ariel (2001)).

☞ Megfigyelések alapján:

- ☞ Pl. konferencia-előadásokon vagy meseolvasás közben kiderült, hogy az írásban hiányzó névelőt szóban kitesszük.

A kutatás menete

- ☞ Nincsenek kivétel nélküli megállapítások. Csak a vizsgálatból kizárt esetek olyanok, hogy egyértelműen kiteendő vagy elhagyandó a névelő.
- ☞ Összesen hat gyerekkönyvből kb. 1500 birtokos szerkezetet annotáltunk (többen, hallgatókat is bevonva a feladatba). Minden esetben rögzítettük a szöveggörnyezetet is.
- ☞ Az első feladat az volt, hogy a releváns és az irreleváns szempontokat meg tudjuk különböztetni.
- ☞ A következő megállapítások nagy része a kis pro-s birtokosok elemzésén alapszik, azon belül is Árkos Antal szövegén, mert ez alkotja a „korpuszunk” 90%-át. Valamelyest igazolásnak tekinthető, hogy nem volt ellentmondó adat a tulajdonneves birtokos „korpuszból”.

A névelő megjelenését befolyásoló szempontok: grammatika

- ☞ A birtokos szerkezet típusa (a hosszú birtokos inkább névelős, pl. *Efraim királynak elfogyott a bagója*)
- ☞ A mondatban elfoglalt pozíció (az ige előtt nem kontrasztívan inkább névelőtlen, de fókuszosan névelős (Virovec 2017 is); ige mögött névelős): *délután hajóját építette; csak a fejük marad ki; meg aztán őt nem várta a mamája*
- ☞ Mondatrészi szerep (a tárgyi birtok inkább névelős, az alanyi inkább névelőtlen): *kéménye bodor füstfelhőt eregetett; meg sem számolta még a pénzét*
- ☞ A birtokos személye (első és második személynél névelős, Virovec 2017 is): *elengedtem a gyerekeimet; kikapta kezéből a zseblámpát*
- ☞ A főnévi csoport szerkezete (névutós szerkezetben inkább névelős; jelzővel ellátva vagy saját birtokkal kiegészítve inkább névelőtlen): *bizonytalan mozdulattal a kanala után nyúlt; minap vásárolt zsebtükrét villogtatta; amit Fridolf saját kezűleg süített parancsnoka lányának*
- ☞ Összetett mondat szerkezete (mellérendelésben inkább névelős): *előhalászott belőle néhány aranyat, és a harisnyájába dugta*

A névelő megjelenését befolyásoló szempontok: szemantika, pragmatika

- ☞ „Elidegeníthetőség” (rokonságnév helyett +humán: névelőtlen, testrész: névelős; igéből képzett főnév: névelőtlen), pl.: *hoggy valahogy meglelje barátnőjét; és a fülébe súgta; és közeledett befejezése felé;*
- ☞ Párbeszéd – narratíva (előbbi névelősebb): *a kis barátnőnk kiverte a fejemből; és megparancsolta a feleségének; óvatosan előhúzta pisztolyát a kimentett zsákból*
- ☞ Többértelmű előzmény (névelős): *és épp a körmeit ráspolyozta; Azzal mintegy figyelmeztetésképpen végignézett hordóhoz hasonló termetén, majd rosszalló pillantást vetett a kék ruhás szőkeségre.*
- ☞ Közeli kiejtett előzmény (névelőtlen): *ezért jó erősen fogta Apa kezét / Barni megszorította az Apa kezét.*
- ☞ (vendleri osztályok:– nagyobb adathalmaz vizsgálatával végül mégsem sikerült egyértelműen igazolni a predikátumtípus és a névelőzöttség összefüggését), lásd az előbbi példapárt

A névelő megjelenését befolyásoló szempontok: további megállapítások

- ☞ NEM releváns pl. a birtok száma.
- ☞ Nem vizsgálható a kvantor vagy kontrasztív topik.
- ☞ Általánosítás: a diskurzus/pragmatikai jellegű, elérhetőséggel is kapcsolatba hozható szempontok általában erősebbek, mint a grammatikaiak.
- ☞ Stílushatás (párbeszéden belüli narratív részek, lista-szerű felsorolás stb.)

Kísérlet

- ☞ Szövegrészlet mindkét fordításból, ahol az egyik birtokos főnévi csoport névelőssége különbözött. A névelőket kellett pótolni.
- ☞ 2*20 fős elő-mérés, a teszt újraserkesztése, újramérése a tapasztalatok alapján.
- ☞ 1 hét elteltével megismételt kísérlet, 90 + 76 fő, amelyben a kétféle szöveg névelőit kellett pótolni, a csoport egyik részének előzmények nélkül, másik részének a szöveg előzményéből néhány oldalt elolvasva.

Változók

☞ Vizsgált

- ☞ A kiegészítendő szöveg: Tótfalusi István és Árkos Antal fordításai (Árkos Antal jóval kevesebb névelőt használ a vizsgált szerkezetekben)
- ☞ Az előzmény nélküliség vagy előkészítő szöveg olvasása (így megvolt a kontextus és egyfajta stílus-hatás is)

☞ Nem vizsgált

- ☞ Első vagy második alkalommal vett részt a tesztben (nem ugyanazt a szöveget kapta)
- ☞ Melyik csoportban töltötte ki, azaz az instrukciót adó személye

Minta egy-egy kitöltésre

☞ Tótfalusi István fordítása:

azzal elővett három tojást, és feldobta őket levegőbe.

Egyik fejére pottyant, széttört, és sárgája egészen szeméig csorgott le.

A másik kettőt viszont sikerült elkapnia egy serpenyővel, és azok ott mentek széjjel.

Minta egy-egy kitöltésre

☞ Árkos Antal fordítása:

egy szemvillanás alatt elővarázsolt három tojást, s mindhármát
a levegőbe hajította.

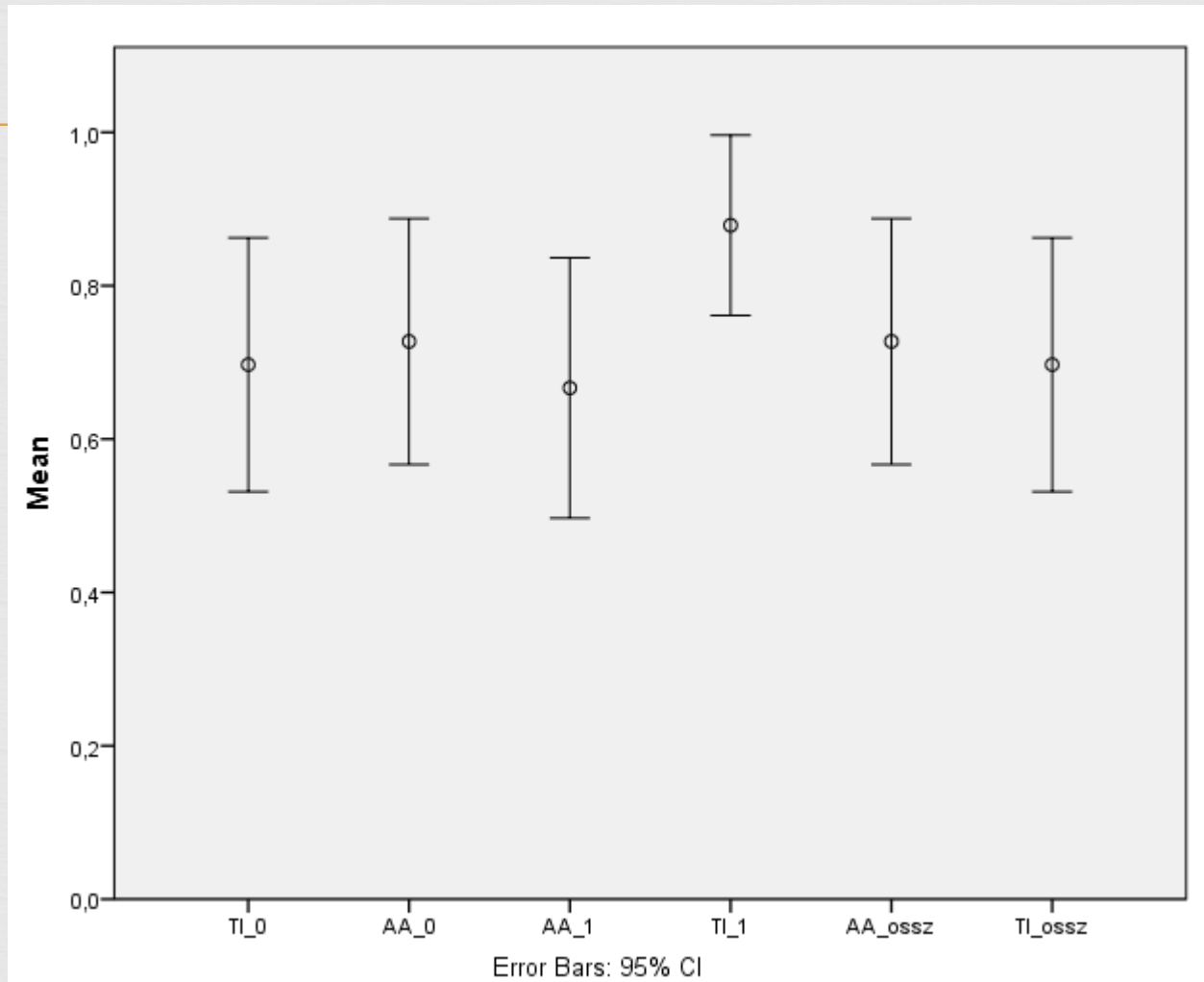
Az első a fejére esett, s rögtön eltört.

J sárgája arcába folyt, ám a vörös hajú rá se hederített.

A másik kettőt sikerült elkapnia egy lábossal.

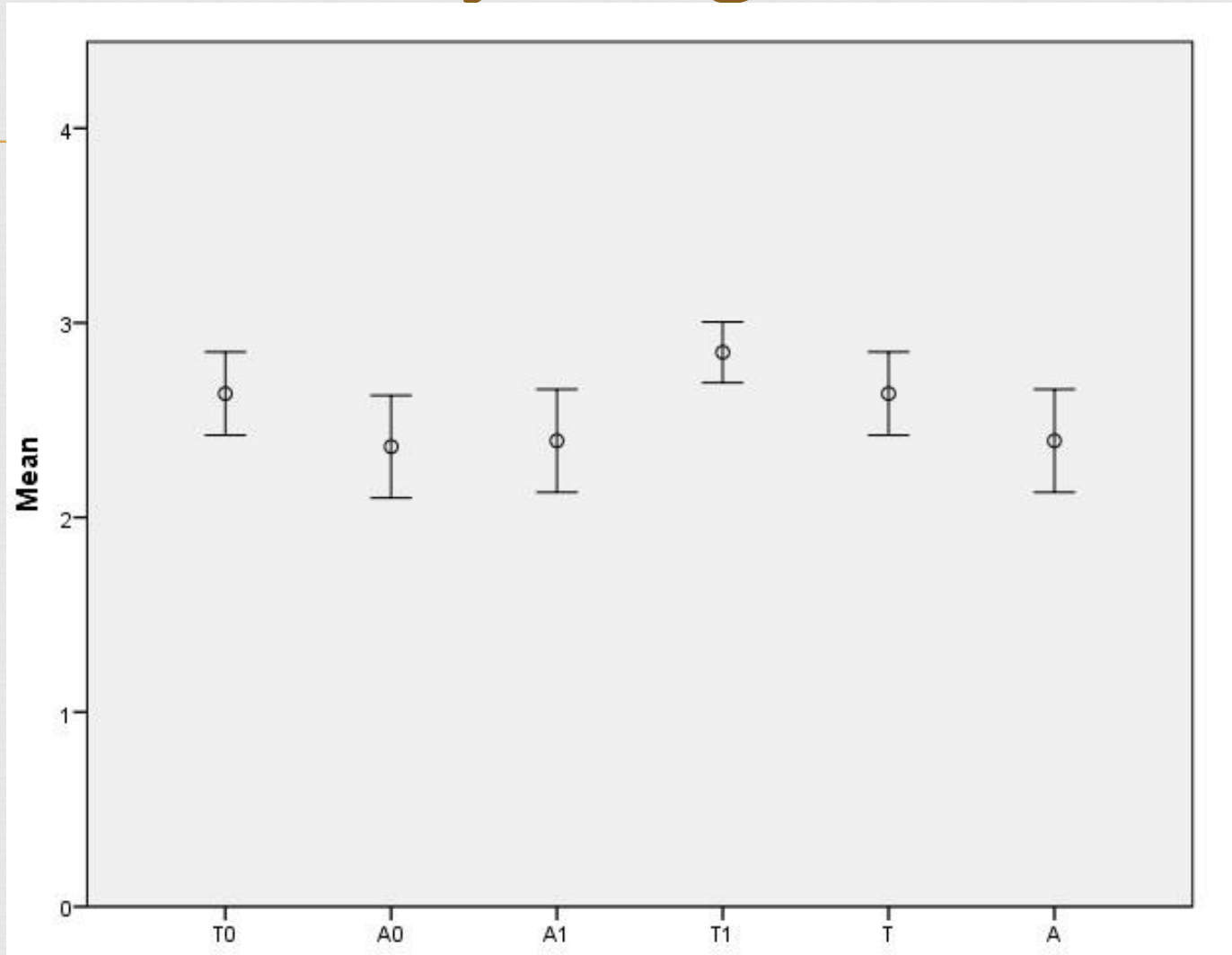
E ezek is nyomban eltörtek, de legalább nem folydogáltak összevissza,
hanem szépen megültek a lábos fenekén.

Eredmények grafikusan

A sárgája pro-s birtokos szerkezet névelőzése

Eredmények grafikusan

A feje, sárgája, szeme/arca pro-s birtokos szerkezetek névelőzése

Következtetések

- ❧ (Kevés az érvénytelen kitöltés, de lehetne a másik irányú érvénytelenséget is figyelni.)
- ❧ Legtöbben mindenhova tettek névelőt.
- ❧ Az ige előtti alany gyakrabban névelőtlen, mint más mondatrészek vagy más pozíciójú összetevők.
- ❧ Viszont! A mellérendelés második tagmondatának alanya kicsit kevésbé volt névelős, mint az első tagmondaté (igaz, a mellérendelésben lévő fókusznek lehetett hatása).
- ❧ Stílushatás:
 - ❧ Az Árkos szövegben kevesebben tettek névelőt, mint a Tótfalusi szövegben.
 - ❧ Tótfalusi szövegét feldolgozóknál jelentősen megnőtt a névelőhasználat, ha elolvasták az előzményt (az Árkos-szöveg esetében kevésbé volt tapasztalható ilyen hatás).
- ❧ Eredetileg nem vizsgált változó: A második kísérletben minden csoport mindegyik szövegváltozatnál sokkal több névelőt használt.

Hogyan tovább?

- ☞ A megállapításainkat ellenőrizni akarjuk más korpuszokon és egyéb (pl. további kísérletes) módszerekkel. Azt feltételezzük, hogy van egy feltárható összefüggésrendszer, ami a nyelvre jellemző, és ennek változatai (bizonyos pontokon speciálisan paraméterezett változatai) az egyes egyéni dialektusok, stílusok. Ennek a határát szeretnénk meghúzni.
- ☞ A névelős vagy névelőhiányos szerkezeteknek keressük a funkcióját. Pl. a többértelműséggel (szerkezeti vagy referenciális) összefüggésben. Vagy a feldolgozhatóság nehézségi fokával kapcsolatban.

Források

- ❧ Lindgren, Astrid 1945. Pippi Longstocking. Fordította: Árkos Antal 1972/1993. *Harisnyás Pippi*. Móra, Budapest.
- ❧ Lindgren, Astrid 1945. Pippi Longstocking. Fordította: Tótfalusi István 1997/2015. *Harisnyás Pippi*. Móra, Budapest.
- ❧ Pungor András 2016. *Zozi mindig hazajön*. Budapest: Pozsonyi Pagony.
- ❧ Zágoni Balázs 2012. *Barni könyve*. Kolozsvár: Koinónia.
- ❧ Zágoni Balázs 2014. *Barniék tele*. Kolozsvár: Koinónia.
- ❧ Zágoni Balázs 2015. *Barni és a lányok*. Kolozsvár: Koinónia.
- ❧ Zágoni Balázs 2016. *Barni Berlinben*. Kolozsvár: Koinónia.

Hivatkozások

- ❧ Alberti Gábor – Balogh Kata 2004. Az eltűnt névelő nyomában. In Büky László (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI.* Szeged: SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 9–31.
- ❧ Ariel, Mira 2001. Accessibility theory. An overview. In Sanders – Schilperoord – Spooren (eds.): *Text Representation: Linguistic and Psycholinguistic Aspects.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 29–87
- ❧ Bárczi Géza – Ország László (főszerk) 1959-1962. *A magyar nyelv értelmező szótára.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- ❧ Dóla Mónika, Visket Anita és Kleiber Judit 2017. A határozott névelő a birtokos szerkezetben. *Hungarológiai Évkönyv*, 2017/1: 38–69.
- ❧ É. Kiss Katalin 1998. Mondattan. In É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *Új magyar nyelvtan.* Budapest: Osiris. 17–184.
- ❧ Farkas Judit – Karácsonyi Krisztina 2017. *A határozott névelő megjelenéséhez kapcsolódó kérdések.* Elhangzott a Mesterek és tanítványok konferencián, 2017. szeptember 28-án. PTE BTK, Pécs. Absztrakt: rezümékötet:
http://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/files/esemenynaptar/2017/mesterek_2017_rezume_fuzet_webre_ez_a_jo.pdf (2018. 04. 26.)
- ❧ Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések.* Tinta Könyvkiadó, Budapest
- ❧ I. Gallasy Magdolna 1980. Névelőhasználati kérdések. In Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv grammatikája.* Budapest: Akadémiai. 339–345.

Hivatkozások

- ☞ Imre Samu 1961. A névelő. In Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 269–281.
- ☞ Keszler Borbála 2000. *Magyar grammatika.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- ☞ Molnár Krisztina 2001. Névelő nélkül álló főnévi csoportok a német és a magyar nyelvben. *Hungarológiai évkönyv*, 2001/1: 64–72.
- ☞ Nemesi Attila László 1997. A határozott névelő lélektana. *Édes Anyanyelvünk* 19/5: 14.
- ☞ Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992. A főnévi csoport szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 179–299.
- ☞ Szabolcsi Anna 1994. The Noun Phrase. In: Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (eds.) *The Syntactic Structure of Hungarian. Syntax and Semantics 27.* Academic Press, New York. 179–274.
- ☞ Szili Katalin 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához.* (A magyart idegen nyelvként oktató tanároknak). Enciklopédia Kiadó, Budapest
- ☞ Törkenczy Miklós 2002. *Practical Hungarian Grammar.* Budapest: Corvina.
- ☞ Virovec Viktória 2017. *On the use of the definite article by pro-dropped possessors in Hungarian.* OTDK-dolgozat. Témavezető: Rákosi György, DE BTK